

ראש משפט מרוקו מגיע לאחים שבצפון הנגב, 1954

"מי ומי ההולכים": אכlosion של עיירות הפיתוח

אבי פיקאר

עיירות הפיתוח

עורכים: צבי צמרת, אבינה חלמיש, אסתר מאיר-גлицנשטיין

סידרת
עוזה

24

הוצאת יד יצחק בן-צבי - ירושלים ٢٠٠٩

נכונותם של העולים למלא את המשימות החלוציות לא הייתה נבואה מזו של הותיקים, אולם רכבות העולים היו חסרי משאבים, ותלותם הרבה במדינה וב██וננות אפשרה להפנוthem לפירפירה.

בשלבים הראשונים של העלייה הגדולה, הקצב המהיר של העלייה לא אפשר לקיים זיקה ישירה בין קליטת העלייה לבין פיזור האוכלוסייה. העולים נשלו תקופה לרשות הרבני הנטוש, למחנות עולים ולבתי מעבר, ומאותר יותר, החל ממאי 1950, גם לצורת היישוב הזמנית החדשה - המעברה. המעברה הייתה צורת התישבות זמנית שהוקמה כדי לפטור את המצוקה ואת הצפיפות במחנות העולים. הזמניות של המעברות נבעה משני גורמים: ההכרח בהקמה מהירה של מקומות קליטה והכוונה להתאים את מגורי הקבע של העולים למדיניות פיזור האוכלוסייה. מרכיב המעברות הוקמו ליד יישובים קיימים, בין ותוך זיקה מסוימת לתכנית פיזור האוכלוסייה. המעברות הוקמו ליעולים חדשים. וכך, השאר מתוך כוונה שהישובים הותיקים יספקו שירותים ותעסוקה לעולים החדשים. וכך, מעברות רבות קמו דואק באמצעותם של מרכז הארץ. פיזורן של המעברות היה אמן ורך יותר מהמבנה המרחבי הקוטבי ששרד בארץ קודם לכן, וניכרה נטייה להשען מעברות על יישובים קיימים בגליל (כמו טבריה וננהריה). אולם גם במקרה זה, מרבית אוכלוסיית המעברות מצטפפה באזורי המרכז, והמעברות לא שינו באופן מהותי את פרישת האוכלוסייה בין מרכז לבין פריפריה. מתוך 129 מעברות, 98 הוקמו ליד יישובים ותיקים ובתחומם. רק 31 מעברות (24 אחוזים) הוקמו מחוץ לתחומי יישובים קיימים והוא קשורות במידה זו או אחרת לפיזור האוכלוסייה⁴, כך הוקמו המעברות חלסה (קריות שנונה), בסה (שלומי) וירוחם. חלק מעברות אלו הוקמו כדי לשמש בעתיד מרכז עירוני באזור פיתוח מה שייקרא לימים עירית פיתוח), וחלקו הפכו לעיר פיתוח ללא כל תכנון מוקדם. בדך כלל, הותיקים היחידים שהתגוררו במעברות היו אלה שהועסקו בניהול המעברה או נוטני שירותים שונים. שאר התושבים היו - רובם כולם - עולים חדשים.

עליהם חדשים בקריות מלאכי, 1965

הकומות העיירות: יעד לאומי
עירונות הפיתוח שהוקמו לאחר קום המדינה, נופיעו אילו שוואקו בגנג ובגלאיל, היו חלק מתוכנית רחבה של פיזור האוכלוסייה. תכנית זו, שנוהגה עד לפני קום המדינה, נועדה לחת מענה לrico המופרע של האוכלוסייה היהודית ברכזת החוף ובמרכז הארץ¹, כאשר באים להשוו את דרכי האכלוס ואת אפיקי ההתיישבות בתקופה שלפני קום המדינה לאלו של שנות החמשים, יש לעומתם על הבדל מרכזי בולט. הבעה המרכזית של ההתיישבות לפני קום המדינה הייתה זמינות הקרקעות. מתיישבים פוטנציאליים לא חשו. בקרב עיריים רבים, חניכי הארץ ועולים חדשים, פעמה השopia להפוך לבוא היום למתיישבים חוקאים. קבוצות אלו של צעירים שהתארכנו יחד, נאלצו להמתין לעתים זמנים רב בוחנתם פנויים עד שתימצא עבורה קרקע מתאימה להתיישבות. לאחר הקמת המדינה – התהפרכו היוזרות וחיל שינוי ביחס שבין צורכי ההתיישבות לבין זמינות המועדים לה. שוב לא הייתה בעיה של זמינות קרקע. מדינת ישראל הפכה להיות הבעלים של אזורי נרחבים, שהיו אדמות מדינה או שהיו שייכים לערים שעזבו את הארץ במהלך מלחמת העצמאות. אולם בעת התקשו לגייס מועדים למלא את כל משימות ההתיישבות, בין זו החקלאית ובין זו העירונית בעיר החדשנות, ערי הפיתוח שעתידות היו לקום על פי מדיניות פיזור האוכלוסין.

הוותיקים וועלוי העליה הגדולה

████████ העיירות החדשנות וההתיישבות בספר ובאזורים נדרשים היו ללא כל ספק שימושם לאומית, אולם בשונה מההתיישבות החקלאית של ערב קום המדינה לא נלווה להם אווה מדיה של יוקרה. יתרה מכך, לאחר הקמת המדינה הלהה ופחתה נוכנותם של זותיקים להיררכם לשימוש לאומיות.

עליהם קרבות נוטים לראות ב"פיזור האוכלוסייה" וב柙מות המושבים ועיירות הפיתוח תכנית שנועדה לפחות קצת קליטת העליה הגדולה בשנות החמשים. אולם הצורך נזקף אוCOLOSIA ובהפנויות אנשים רבים יותר לאזורי פריפריה לא היה רק מענה לביעות והקליטה של העליה הגדולה. את העליה אפשר היה, כמובן, לפחות גם בערים הגדולות ומחוץ הארץ². פיזור האוכלוסייה נבע, כאמור, מהרצין לעצב את המרחב של החברה החדשנה, והעליה הגדולה נתנה הזדמנות להגשים תכנית שענתה על צרכים מדיניים, ניטחוניים וככליים. העליה הגדולה, שהגיעה במקביל לירידת הנוכנות של הוותיקים להיוותם לשימוש לאומיות, גישה להחליף את מקום בוגרי תנויות הנוצרם לימי חיל וואוונן משימות לאומיות. מנוקות המבט של פיזור האוכלוסייה, קליטת העליה הגדולה ושנותיה הראשונות של המדינה לא הייתה רק בעיה, אלא, במידה מסוימת, גם סוג של פיגורן או לפחות הזדמנות להגשים תכנית. כך ראה זאת המתכנן הראשי של עיריות והייתה וראש אגף התכנון במשרד ראש הממשלה, אריה שרון:

בישראל, אرض של עלייה המונית, אין תהליך "פיזור האוכלוסייה" קשו בהעברה ממקום למקום, והמלואה בהפסדים חברתיים כמו באנגליה: כיון זום העליה, הגובר ומתמיד, לשטחים חוקאים בלתי מפותחים ולמרוצף עירוני חדש – הנה תפקיד כל באופן קיזטן!

ל העליה בשנים 1954-1956 יישב את הבתים הריקים בעיירות שכבר הוקמו, וכן אפשרה הקים עיירות חדשות ולאכלסן. 11 עיירות הורחבו והתבססו ו-7 עיירות חדשות הוקמו. הפניות העולמים במסגרת התכנית "מהאגניה לכפר" זכתה להצלחה רבה יותר מאשר הניסיונות הקודמים ליישב את עיירות הפיתוח. מעל שלושה רביעים מהulosים באוטונומיות גרים היום במושליות מחוזונית וממחוזנו ושלחנו לעיירות פיתוח ולמושבי עולים.

מהו היה סוד ההצלחה של המבצע? הגורם העיקרי היה התיאום הדוק שהתקיים בין הרשויות שעסקו בעליה, בחלוקת הבעתיישות. אף שבמבעט לאחרות נפתחה לעיתים קרובות הקליטה הראשונית(Clouette) בהזנחה ובחוואר תכונן, דוקא קליטת העולים בעיירות הפיתוח ובמושבים חיבתה תכונן. תיאום מדויקים, וכן מצאו העולים מקום מגוריים קבוע ומסודר כבר ביום עלייתם ארצה. רק לקראת סוף התקופה, כאשר עצמאוות המתפרקת של תוניסיה ושל מרוקו גורמה להגבירת קצב העליה ממש, הוקמו בעיירות הפיתוח גם פחונים וצרייפונים – דיור זמני מיושב לשותם המערבוט של 1950-1951.

הסביר נוסף להצלחת המבצע היה, במידה ובה, העדר שליטה וחוסר אפשרות הבחירה מצד הצדדים. הצדדים הופנו לעיריות ולמושבים ללא אפשרות בחירה, למעט הבחירה של עלות לאוצר. תהליך ההפניה החל עוד בארכות המוצא של הצדדים. ראשי הסוכנות דרשו מנצחיהם באותן ארצאות להימנע מליפוט את תנאי הקליטה הצפויים, ולהבהיר לעוזרים הפוטנציאליים שהם מתחייבים להגיע למקומות אליהם הם ישלו על ידי רשות הקליטה. העוזרים והוחתמו על התcheinויות ברוח זו. הנחת היסוד הייתה שקל יותר לדרש התcheinויות כזו לפני העלייה מאשר לקבל התcheinויות כזו בארץ. הבחירה זאת היטב גיורא יוספטל, ראש מחלקת הקליטה בסוכנות: "כבר בחוץ לארץ מודיעים לו שהוא הולך להתיישבות, ושם הוא אומר: מה שאתם קובעים אני עושה, כי הוא רוצה לעלות".⁵ העבודה שהעלים אישו

דונמה של
התחביבות העולימית

רובית העולים שישבו באוטון שנים במחנות העולים נרכשו ממעברת המרוחקות. אלה שכבר הגיעו אליהן, נטו לעזובן. המעברות, שהלכו הפכו לעיירות, סבלו בשנים הראשונות ממחסור חמור באוכלוסייה. מעטים בחרו לעBOR למקומות אלו, אף שהעיירות בפריפריה הציעו תנאי דיר טוביים יותר מאשר המעברות במרכז הארץ. העולים החדשים העדיפו להישאר בפחון ובצרים במעברת במרכז ולא לעBOR לשיכון במקום מרוחק. חלק מהמעברות במרכז הפכו מאוחר יותר לעיירות פיתוח, אולם הם לא היו חלק מדיניות פיזור האוכלוסייה. כך הפכה המעברה בדורות המטרופולין של תל אביב לאור יהודה, והמעברה שהתבססה על ההתיישבות החקלאית באזורי באר טוביה, מעברת קסטינה, הייתה לעיר הפיתוח קריית מלאכי. מקומות אלה אוכלסו על ידי עולי העליה הגדולה, אולם אכלוסן של עיירות בפריפריה הרחוצה היה איטי ביותר.

האטת קצב העליה בשליחי 1951 הקלה את החלץ במעברות הסמכות ליישובים קיימים, וצמיחה את כוח המשיכה, המועט מAMIL, של עיירות הפיתוח.

העלייה מצפון אפריקה ומבצע "מהאניה לנפר"

הזמנות לישב את עיירות הפיתוח הפריאליות נקבעה כאשר גל העלייה החדש ניצב בפועל.

בקיץ 1954, בעקבות תהופהות פוליטיות בצפון אפריקה, צפואה הייתה עליה גדולה ממרוקו ומטוניסיה.מצוידת בלקחי קליטת העלייה הגדולה, החליטה הנהלת הסוכנות להתנות את מדי העלייה ביכולת הקיליטה, וליצור זיקה ישירה בין קליטת העלייה לבין תכנית פיזור האוכלוסייה. כדי למנוע את נשירתם של העולים בתחנות המעבר השונות, הוחלט שהעולים יגיעו ביום עלייתם לישראל הישר אל יעדם הסופי בעירית הפיותה או במושב. שיטת קליטה זו, שכונתה בשם "האהאניה לכפר", החלה להתבצע החל מקיץ 1954. בתחילת הופנו מרבית העולים אל היישובים החקלאיים, מושבי העולים, שהיו בהם בתים ריקים למכביר. עולים שלא התאימו לחקלאות בשל הרכב המשפחה, בשל העדר כשור עבודה ובגל סיבות נוספות הופנו אל "אזור הפיותה".

рошפוֹתָה שׁוֹעַל וְשׁוֹעַל, אֲשֶׁר עִם חִנּוּעַ לְאָרֶץ הַמְּנוּחָה לְקַיּוּמֵן גַּוּטוֹר, דצמבר 1955

הסוכנות היהודית פועלה באנייה ומשם שלחו כל משפחה לפי שיקולם. גיסי לקריית שמונה, בן הדוד לקריית גת ואנו לירוחם. בעלי אמר שהה בנגב ורחוק מכל מקום [...] אבל איש הסוכנות התעקש ואמר שהה מאד קרוב, שהילדים נסועים באופניים לבאר שבע.⁹

חנה מימון סיירה על הדרך שבה הגיעה לאופקים ב-1956:
צמדנו אל דופן האניה כשיינו דומים בראותנו באופק את רכס הר הכרמל. הגענו לחיפה, ומיד הולינו על משאית רעווה. נסענו במשך כל אותו יום. הגיעו למקום אפללי, מבלי לדעת מהו, ומה שהוא. סרבנו לדצת. וכעבור דקות אחדות של מהומה, דין ודברים:

נע策 בעלי, דוח, ע"י שוטרים מקומיים. זו הייתה קבלת פנים...¹⁰

לעתים קרובות סיירו העולים לדרך מכל הרכב שהובילו אותם לנכונות העיר. המוסדות הקולטים היו מודעים לבעה והנחו את נציגיהם להתמודד אתה.¹¹ דרכי התמודדות היו מגוונות. חלק מהמרקמים הגיעו הרכבים למקום היישוב בשעות החשכה, ורק למחמת התהווור לעולים لأنם הגיעו. במקרים אחרים הייתה ההגעה בערב שבת. כיון שההulosים, מסורתיהם בדרך כלל, לא רצו לחשוף את השבת, הם הסכימו לרדת. היו מקרים בהם נשארו כלי רכב, בדרך כלל משאיות שהנסעה בהם הייתה מודעת לא נוחה, במקומות שעשו את העדויות המאוחרות של העולים עצמן, שלעתים נפתחו כמוגזמות.¹² לעיתים מוחקו את תהליך שילוחם לעיריות פיתוח כטהlik של הסתרה ושל הונאה, ועיירת העיד נפתחה במקום מרוחק ושומם. רבים מהulosים שנשלחו לירוחם למשל, ביקשו מפקידי הסוכנות להגיע למקום אחר, אולם ניתנה להם אינפורמציה שגונה. אסתור אゾלאי,

והulosים החליקו החוצה.¹³

עלים ממוקו יודדים מהמשאיות
במושב אחוזם שבחלב לכיש,
ספטמבר 1954

לאחר שהמוסדים לעלייה אושרו, נמשכו תהליכי זהותיו והאין בספינות שהובילו את העולים. מספר העולים שנשלח לארץตาม מספר יוזיות הדיוור הפניות כדי למנוע עיכוב בתחנות הבינימים, שברן הייתה עלולה להווצר התנגדות להליכה לפירירה. תכנון זה אפשר את שליחתם של העולים, כבר ביום הגעתם, היישר מהנמל לעודם הסופי.זה מהירות שבה התבצע התהליך היהה חלק מסוד הצלחתו. בהצינו בפני חברי מליאת הנהלת הסוכנות את ההצלחה הרבה בישום מדיניות הקליטה החדשה, תיאר יוספטל את התהליך:

הוא עולה על אנייה, בה נעשה מיוון ונותנים לו פתק, והוא יורד מן אנייה ומacha לו אוטובוס ונותנים לו כל מיינ פתקים. הוא אין יכול ברכוש מן המנגנון האדמיניסטרטיבי של פתקים והוראות ופניות מין. וביום אחד הוא מוצא בית, רהיטים וכלי בישול. והארגון הזה מביא לכך, כפי שברגינסקי אמר לי פעם, שאחרי כמה חודשים האיש שואל: איך באתי לדבר הזה. אין להם מושג מה עשו איתם.⁷

עדותו של יוספטל על הדרכם הניפולטיבית משווה שבנה שלוחו העולים לעירות הפיתוח, מחזקת את העדויות המאוחרות של העולים עצמן, שלעתים נפתחו כמוגזמות.⁸ לעיתים רבים חוו את תהליך שילוחם לעיריות פיתוח כטהlik של הסתרה ושל הונאה, ועיירת העיד נפתחה במקום מרוחק ושומם. רבים מהulosים שנשלחו למשל, ביקשו מפקידי הסוכנות להגיע למקום אחר, אולם ניתנה להם אינפורמציה שגונה. אסתור אゾלאי,

שלטה ממוקו ב-1956, סירה:

ראש חילוקן אקלטונו וזריזות יהודית, ג'ורא יוסטפל, עם רעימתו טנטה, 1954

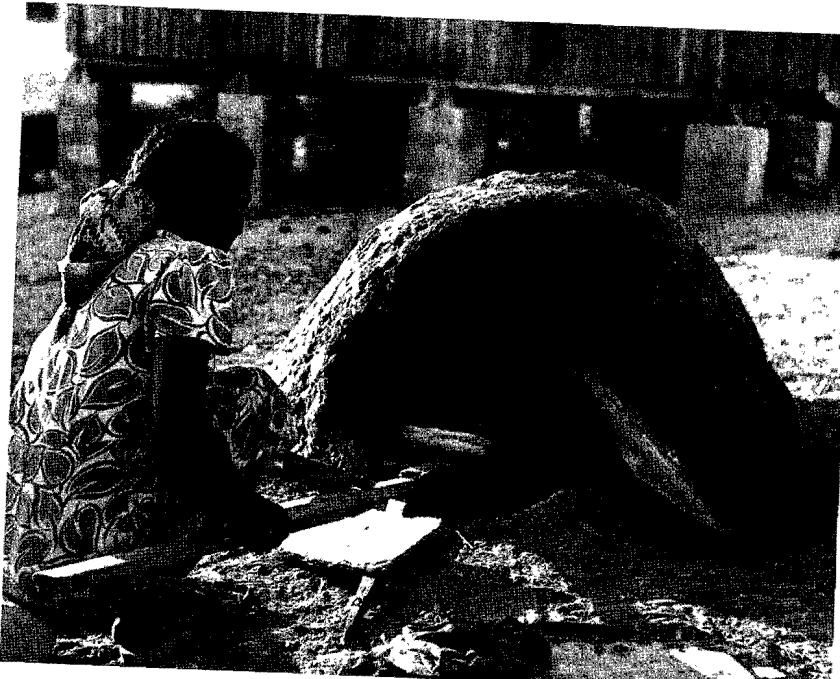
ובעירות קטנות, קרוב לטבע ורחוק מהתוועזי העיר. גם באורך, וגם יתו מאחרים,

¹⁶

לקים את מכוון פיזור האוכלוסייה [ההדגשה במקור].¹⁶ אולם, מайдך, היו הסברים הפוכים בתכלית מודיע יש להפנות את יהודיו צפון אפריקה לפרוירה. הסברים אלה התייחסו לא לתכונות שיש לייהודי צפון אפריקה, אלא לתכונות של חלקת הקוליטה מ-1956 הסביר, שההעברה של עולי צפון אפריקה למושבים ולעיר שאן להם – העדר נטיה לעסוק בעבודות יצירניות ונטיה למסחר ולרכבות. דין וחשבון של מחלוקת הקוליטה מ-1956 הובילו, שההעברה של עולי צפון אפריקה למושבים ולעיר פיתוח לא נבעה רק מהחשיבות הביטחונית והכלכליות שרוואה המדינה בפיתוח ההתיישבות ובכיבוש השממה, אלא גם מהעובדת שהulosים מצפון אפריקה עשו בארץ מוצאים וברוכלות ובמסחר עיר. הם לא קיבלו חשלה לחים בארץ ואם הם יימצאו בסביבות הערים הם ייחפשו את כל הדרכים לחזור למקצעו אליו הרגלו. בהתיישבות עיר פיתוח דבר זה הנו מין והמנע.¹⁷

¹⁷

העלילה ממוקמו בחתא באופן משמעוני בסוף 1956, כאשר ממשלת מרוקו אסורה על הגירת יהודים לישראל והוציא מהוחרזוק את משרד הסוכנות. במשך חמיש שנים, עד 1961, נמשכה עלייה אסית של יהודים שייצאו ממרוקו במחתרת. אז הותה צ'יאטם של היהודים, אם כי לא באופן פורמלי, והענין היה צרך להישמר בחשאי. גל העלייה שהחל בשלהי 1961 היה אף גדול מוקדם. במשך שלוש שנים עלו מצפון אפריקה יותר מ-115 אלףULERים וגם הם הפגנו ברובם לעיריות הפיתוח. באותוثن שנים חל גידול נוסף באוכלוסיית העיירות. גידול זה התבסס גם על התפתחותה של תעשייה עתירת עבודה בעיירות הפיתוח.

עליה מרוקן אופה לחם בתנור מסורתי, תל ירומח, אוגוסט 1956

לאור שהulosים זוגינו למושביהם או לעיירות, החלו וניבט מהן להனין את המצווקה אליה נקלעו ואת חשלויות של מקום מגוריים החדש במדינה. יוסטפל ציין שרבים מהulosים במושבים או בעיירות אינם מעוניינים להמשיך ולהתגורר במקום אליהם נשלהו. "אחר נברח", אמרו לו. אולם למעשה, האופציה של עזיבת המקום לא הייתה מעשית. תלותם של העולים בקבלת דיר מהמדינה ומהסוכנות, והקשהות שבה נגנו בחלוקת הדיר או היזבורי במרכז הארץ עולמים מעתים בלבד לנוטש את המושבים ואת עיירות הפיתוח בשנים הראשונות.

בסקר שנערך בשנות השבעים דיווחו מרבית העולים ממרוקו, שהם לא קיבלו אפשרות לבחור את עיר מגוריהם עם עלייתם. בשנות התשעים, יותר מארבעים שנה לאחר שהגינו לעיירות, דיווחו מרבית תושבי עיירות הפיתוח, שהם התגوروו באותה ערים בגל שהבאו

¹⁸

שם עם עלייתם ארצה, וצינו שהם מצטערים על כך עד היום.¹⁸ מקץ 1954 ועד לסתו 1956 עלו לארץ יותר מ-100 אלףULERים, מוחכם כ-90 אלף באו מटוניסיה וממרוקו. כמעט כל העולים מארצות אלו, וכשלושה רבעים מכל הארץ באוטן שנים, נשלהו למושבים ולעיירות פיתוח. מנקודת מבטה של מדיניות פיזור האוכלוסייה זו הייתה הצלחה גדולה. אולם לא הכל רוא זאת כהצלחה, ולמים יהיה מי שיראה בה כישלון. "הulosים לא הבינו למה נשלהו לישוב מקומות שונים [...] ומדובר נוהגים בהם כחילילם בהופהה שהם לא חוללו ולא היו חלק ממנה, ובעיקר מדובר הם נתבעים לשלם את מחירה".¹⁹

מי היו העולים שהופנו לעיירות הפיתוח?

בשנים הראשונות לקיומן של עיירות הפיתוח, 1949–1954, הופנו אליון עולים שכבר היו באחד מחחנות העולים או באחת המעברות במרכז הארץ. כך הופנו בגל עלייה זה יהודים בעיקר מעיראק, מרוקניה ותימן לעיירות כמו באר שבע, קריית שמונה ובית שאן. כאמור, הפנית האוכלוסייה בשל זה לא כטה להצלחה רבה. מעתים הלכו, ורבים מהם נטשו את העיירות. מדיניות "האהאניה לכפר" הייתה לך שהופק מהכישלון בפייזור האוכלוסייה בזמן הקוליטה במערבות. העולים שהועברו שירות לפירפריה, היו אלה שהגיעו לארץ שהונגהה בה מדיניות קוליטה זו. כך קרה שעיירות הפיתוח שהוקמו או שהותבשו באותון שנים אוכלסו בעיקר בעולים מटוניסיה וממרוקו.

כלאורה, הייתה זו שאלת הזמן, שגרמה לכך שייהודי צפון אפריקה נשלהו בהמוניים לעיירות הפיתוח, והואו בהן את הקבוצה האוכלוסייה הגדולה ביותר. אולם, בדיונים שונים על פיזור האוכלוסייה ועל קליטת העליה עלו לעיתים קרובות טיעונים, שייחסו למאפיינים של היהודי צפון אפריקה את הסיבה לשלהם לעיירות הפיתוח.

כך, למשל, היה מיראה ביהודים תושבי הרים בהרי האטלס את האוכלוסייה המתאימה להקים מושבים באזורי הררים של הארץ, בגל ובפרוזדור ירושלים. ככלומר, קרבתם של יהודים מושבם בחו"ל הוכיחו והחקלאות נתפסה כמשמעותם לנצח.

יהוד צפון אפריקה לחיה הכפר והחקלאות נתפסה כמשמעותם לנצח. כך ראה זאת יהודה בריגנסקי, איש התנועה הקיבוצית וחבר "אחדות העבודה", מראשי מחלוקת הקוליטה בסוכנות, שביקר במרוקו ב-1955. הוא התרשם של מורות יהדות מרוקו היא עניה ברובה "אנשיה מרגלים בעבודה. חלק גדול מן היהודים במרוקו חי בכפרים

עלים מזרחה אירופה בנמל חיפה,
נובמבר 1958

את העולים מזרחה אירופה להשתכן במרכז הארץ אלא גם מדינות מושלתיות. הממשלה והסוכנות החליטו לא להמשיך בתכנית פיזור העולים, ובuckות הערבות שונות הוסטה מחלוקת מהבנייה הציבורית המתוכננת מעירות הפיתוח במרכז הארץ. מדוע חל שינוי במדיניות?

היו לכך מספר סיבות. הסיבה המרכזית הייתה החשש מפני ירידת מהארץ. נוצר חשש שבתנאי קלייה ירודים ובסביבה שכולה יהודים מארחות האסלאם, כפי שהיא המצב בעיירות הפיתוח – יחוירו עולי מזרחה אירופה לארכות מוצאים ויעמידו במובכה את מדינת ישראל, שדרשה מהשלטונות הקומוניסטיים לאפשר חופש הגירה ליהודים.

ישראל, שדרשה את הקשיים בקלט העליה ואת הצורך בתקציב נוסף לשיכון, בכך שהו אולם גל עלייה אחד סותר הנחה זו. במחצית השניה של שנות החמשים, עקב נסיבות פוליטיות שונות, התחדשה העלייה משלosh מדינות בזרחה אירופה: מהונגראה (توزאת לואוי של המרד ההונגרי וDicevo בשליה 1956), מפולין (כתוצאה מהhilופי גברי ב策מרט המפלגה הקומוניסטית שלו בול אנטישמי) ומרומניה. שרשות אף העולים שהגיעו מארצות אלו בשנים 1956–1958 זכו לゝגולת פנים שונה מזו לה זכו העולים מצפון אפריקה. שיעור הפניות לעיירות הפיתוח היה נמוך ונמוך. לא היו אלה רק כוחות השוק שהביאו

אולם, אף שהחפניה לעיירות הפיתוח נשלה, לא רלו נזק וצווון וועלם הופנו אליו במידה שווה. בדיקת יציגן של קבוצות מוצא שונות בעיירות פיתוח ובישובים שונים בפריפריה מעלה תמונה ברורה. קיימת חלוקה ברורה לשולש קבוצות מוצא: קבוצות שיש להן יציג פרופרציאNALI לחקלן באוכלוסייה (עלים מעיראק ומרומניה), קבוצות שיש להן תחת יציג (עלים מפולין) וקבוצות בעלות יציג יתר (עלים צפון אפריקה).

כך עולה מתווני מפקד האוכלוסייה ב-1961:

אחויזים	בabhängig	בabhängig	בabhängig	בabhängig	הקבוצה	הקבוצה	הקבוצה	הקבוצה	הקבוצה	הקבוצה	הקבוצה	הקבוצה	הקבוצה	הקבוצה	הקבוצה	הקבוצה	הקבוצה	הקבוצה	הקבוצה
וברי"מ שעלו	ילדי פולין	ילדי עיראק	ילדי רומניה	ילדי צפון אפריקה	כלל ילדי ח"ל														
1948 אחריו	0.4	11.7	16	7	9	12.9													
ילדי פולין	1.2	14.9	12	7	9	10.3													
ילדי רומניה	0.92	18.5	10.7	10.7	11.4	13													
ילדי צפון אפריקה	2.5	48	3.1	39	29	13													
כלל ילדי ח"ל	18.5																		

על פי נתוני מפקד 1983 התגדרו בעיירות פיתוח פריפריאליות 43.1 אחויזים מעלי צפון אפריקה. זאת לעומת 13.7 אחויזים מעלי אסיה ו-14.1 אחויזים מעלי אירופה.²⁰

עלים מאירופה בעיירות הפיתוח

כאמור, קיימת נטייה במחקר, כמו גם בשיח הציבורי, ליחס את שיעורם הגבוה של יוצאי צפון אפריקה בעיירות הפיתוח בנגב ובגליל לעתידים. מדיניות "מהאניה לכפר", שעילתה בפיור האוכלוסייה הוכחה לעיל, הופעלה כאשר הגיעו לישראל יהודים מצפון אפריקה. עלים מארצות אחרות שעלו מוקדם יותר, נשלחו למעברות ששכנו במרכז הארץ, ורבים מהם מצאו לבסוף שיוכן של קבוע במרכז.

הארץ, ריקם אבל את הפליגתו של משבץ העליה מפולין".²¹ לחברי "המוסד לתיאום" הוא הסביר את הקשיים בקלט העליה ואת הצורך בתקציב נוסף לשיכון, בכך שהו אולם גל עלייה אחד סותר הנחה זו. במחצית השניה של שנות החמשים, עקב נסיבות פוליטיות שונות, התחדשה העלייה משלוש מדינות בזרחה אירופה: מהונגראה (توزאת לואוי של המרד ההונגרי וDicevo בשליה 1956), מפולין (כתוצאה מהhilופי גברי ב策מרט המפלגה הקומוניסטית שלו בול אנטישמי) ומרומניה. שרשות אף העולים שהגיעו מארצות אלו בשנים 1956–1958 זכו לゝגולת פנים שונה מזו לה זכו העולים מצפון אפריקה. שיעור הפניות לעיירות הפיתוח היה נמוך ונמוך. לא היו אלה רק כוחות השוק שהביאו

[בשתי השנים של העיליה מצפון אפריקה [...] שלחו 85% לרחבי הארץ [כלומר לא רצעות החוף] ו 15% להתיישבות [...] זו הייתה דוגמה של התישבות מתוכננת [...] כך צריך לבנות את הארץ [...] זאת הייתה הדרך ואני להתחרט עליה. מה קרה בעצם עם העליה מזרח אירופה] היו פה כמה מומנטים [=גורמי השפעה]. ראשית כל סנטימנט [=קרבה וגישה] מסוים לעלייה זו. כל היישבים ליד שולחן זה הם רוסים או פולנים, הכל "בניים", היה סנטימנט עמוק לעלייה הפולנית, האחורי שנשארו שלא יכול עז כה לעלות. אחר כך שמענו שיש בהםים [כך!] אקדמיים, בעלי מקצוע, אנשים שבשליהם העולם יהיה פתוח. לא רצוי לשולח אותם למקום שם ישבים יוצאי עדות המזרח. היו תוצאות שונות. אמרנו לעצמנו: יהודים אלה אינם כמו הקודמים [...] חשבנו שנעשה טוביה ליהודים אלו ולענין [...] צמחו תיאורות שונות [...] המגמות והסנטימנטים כאלו היו מעשיים [...] נמצאו תחת לחץ גדול של המלצות. מי לא בקש שיישארו את הקרובים שלהם בערים - מקרים, ידידים, חברים, בקשר להשair אוותם במקומות אחד: תל אביב.²⁸ מדברים אלו עולה, שלא רק גורמים אובייקטיביים הביאו להפניית עולי מזרח אירופה מרוץ הארץ. תחושת הריחוק מעולי צפון אפריקה, כמו גם העובה של עלולים ממזרח אירופה היו קשורים בקרוב קוביי המדיניות ("פרוטקטיבית"). תרמו לנטייה מדיניות פיזור העלייה.

מידת האסטרטיות של העולים מזרח אירופה הזכירה גם היא כסיבה לשינוי המדיניות. באותו הזמן שקלטו [...] יהודים מצפון אפריקה, הם היו בידינו כחומר בוד הוציא. לקחנו אותם מהאניה ושלחנו אותם יש להתיישבות. לא שאלנו את מהם מה הם רוצים והדבר הזה עלה יפה. הנסיוון עם מהאך היהודים שהלכו להתיישבות החליח [...] מילאנו מקומות פנויים בהתיישבות. עלייה של עכשו [עלוי מזרח אירופה] היא חומר אנושי חדש שלא יוכל לעשות בו כרצוננו. זה לא ילך פשט וקל.²⁹

החשש ממתינות חברתיות וביקורתית שתיווצר בעירויות היה סיבה נוספת בגללה מנעו משלוח את עולי מזרח אירופה לפריפריה:

את הפלונים איני יכול לשולח לשיכונים במערכות ולפחוונים בדיםונה. אין לי שום אפשרות לעשות זאת לא רק משום שצורת השיכון גרווע אלא מטעמי האוכלוסייה שמייפה אותם. אין שום תקווה שייזיקו הפלונים מעמד. הם לא ישארו שם אף רגע.³⁰ אולם, כמובן, ההימנעות משליחתם של עולי מזרח אירופה למקוםם אליו נשלחו היהודי צפון אפריקה, עוררה גם היא מתייחסות חברתית. בקרוב עולים מצפון אפריקה החלו לטיסחה. בדיון שהתקיים ב"מוסד לתיאום" ציין יהודה ברגנסקי את העובדה, שפוליטיקאים מעדות המזרח האשימו אותו ביצירת אפליה לטובה של היהודי מזרח אירופה. על דברים אלו השיב בנגוריון: "זה נכון, יש הפליה. זאת הפליה מוכרכות". ברגנסקי הצטדק: "אני יודע מ谈起 ישר היה צריך לשולח גם פולנים והונגרים לפחוונים. אבל אני יודע שמתוך שיקול פוליטי אסור לנו לעשות זאת."³¹

האפליה לטובה של עולי מזרח אירופה לא הסתכמה בדיבורים בלבד. סיקום של נתוני קליטת העלייה ופיורה מאוקטובר 1956 עד אפריל 1959 הצביע על כך, שליעירות פיתוח נשלחו 67 אחוזים מעולי צפון אפריקה, 55 אחוזים מעולי מצרים, 46 אחוזים מעולי רומניה, 37 אחוזים מעולי פולין ו 30 אחוזים מעולי הונגריה. שיעור הנשלחים לרשות

לועלות. אם יהודי פולין יבואו יותרIAS, לא יבואו עוז יוזע פולין. בשביבנו זו היא לא רק יהדות פולין, אלא סיכוי ליהודי רוסיה".³² את ההבדל ביחס לירידה בין היהודי צפון אפריקה לבין היהודי מזרח אירופה הבהיר שר העבודה (המונה גם על השיכון), מרדיי נמיר מפא"י: "חוון הירידה [...] עלול להיות פטלי אם יגע היהודי פולין והונגריה. לארצות עבר הדרך סגורה, אבל בארצות אלו [פולין והונגריה] יתכן שימריצו ירידה, כמו שעשו לגבי רומניה".³³

החשש שעולי מזרח אירופה ירדו מהארץ, או יפסיקו לעלות אליה, לא נבע רק מהפגיעה האפשרית בתדמיתה של ישראל בעיני המשטרים הקומוניסטיים שם. לרובם ממקבלי החלטות במדינה היהיחס מסויג ליהודי ארץ ישראל, והם חשו שהוא הללו הפגנו לרוב בארץ.³⁴ העלייה המתהדרת מזרח אירופה יצרה בקרבם תקוות רבות. זלמן שז"ר (مفا"י), ראש מחלקת החינוך בסוכנות, אמר, ש"עליה זו נחוצה לנו כדי להכניס שניינו בכל מערכת היישוב שלנו, וכך להכניס אלמנטים אחרים מלאה שהוא לנו עד כה. הדבר צווים גם מבחינה דמוגרפית של הארץ".³⁵ נחום גולדמן, ישב ראש הנהלת הסוכנות בחו"ל, ציין את הברכה שתבוא לארץ מעליית היהודי מזרח אירופה:

מדובר בתחום ממשך, ואין אלה יהודים עירקיים שלכו לפחוונים, זה טיפוס יותר טוב מען ישראל, ואם באמת יכנסו חי זליון יהודים מזרח אירופה כל הפרצוף של היישוב ישתנה, שוב נוכל להיות מה שהחלמנו להיות פעם אבל הקליטה היא הרבה יותר קשה.³⁶

מי שהציג את הדברים באור מפורש יותר היה יהודה ברגנסקי, שתיאר באופן ביקורתית (ביקורת עצמית), לאחר שהוא עצמו היה שותף למדייניות זו) מדווע נסoga הסוכנות מדיניות פיזור האוכלוסייה:

ראש הממשלה דוד בן-גוריון משוחח עם עולים מ羅mania, אשדוד'ים, פברואר 1959

עלים ממרוקו לפני ירידתם בנמל חיפה, ספטמבר 1954

בצינה נראים עלים שזה עתה הגיעו מצפון אפריקה, יושבים באוטובוס המשיע אוטם לדימונה ומרתעימים על הריחוק של המkiem. הקריין הסביר לצופים מהו סולם הערכיהם הנכון: "לא כדאי לומר להם עציו. הם אינם יודעים מהם בעצם [...] חלוצים, שהם ישבו את הנגב, הם לא יאמינו שבעוד עשר שנים יהיו גאים בכך".³⁴

יותר משיהה זה ממש מכוון לדוחק את בעלי צפון אפריקה לשולמים החברתיים של ישראל, אפשר לדאות את שליחותם של העולים החדשניים לעיריות הפיתוח בפרק של חוסר עקיבות בין יעים סותרים.

ב-1966 קיימה האוניברסיטה העברית ימי עיון תחת הכותרת "מיוזג גליות". היה זה אחד הדיונים הפומביים הראשונים על כדיות החברה הישראלית, לאחר שהתרברר כיומו הבורר של שפע עדתי, ולא ניתן היה עוד ליחסו רק לקשיי העליה. בהרצאות השונות נחשפו הפערים בתחוםים רבים בין יוצאי ארץות האסלם לבין יוצאי אירופה. הסוציאולוג אריק כהן היטיב להגדיר את הסטירה בין היהודים הלאומיים השונים בכותרת הרצאתו בימי העיון: "פיזו האוכלוסייה ומיזוג הגליות כמשימות מתנגשות".³⁵ בדבריו הציע כהן על כך שניים ייעדים לאומיים – פיזור האוכלוסייה ומיזוג הגליות – בוצעו בפועל על ידי שתי זרועות שלטוניות שונות וייצרו להלכה ולמעשה משימות מתנגשות. מבחינה חינוכית, המצב הרצוי בחברה היה של "מיוזג גלוות", והוא אומר, שילובן של קבוצות עלים שונות זו עם זו. "מיוזג הגליות", "כור ההיתוך" או תהליך ה"מודרניזציה" שאפו להטמע את העולים – בעיקר את אלו מארצות האסלאם – בעולם התרבותי של הוויקים מモזא אשכנזי. במידה רבה הייתה זו משימה שמערכת החינוך נתלה על עצמה. למעשה, גם

החוות והראות תומנות ראי: פחות מ 9 אחוזים מקרקיב חוץ יון וחוץ אפריקנה נשלחו לשם לפחות 30 אחוזים מועל הונגריה. למעשה ההפוך גין ארצוות הוצאה היה אף גדול יותר מאשר שעולים רבים ממרוקה (25 אחוזים מועל הונגריה ו-23 אחוזים מועל פולין) סוגו כહלים לקרים שהתגورو בדרך כלל למרבית הארץ, לעומת 12 אחוזים בלבד מקרוב עולי צפון אפריקה שסוגו כך. מקרוב החלוצים לקרים היו ובאים שפנו למחלקות הקליטה לאחר זמן קצר ובקשו סיוע בשיכון, וגם הם נשאו לבסוף למרבית הארץ. מקרוב עולי מזרחה אירופה שהופנו לעיריות פיתוח היה שיעור גדול של עזיבה ולעתים קרובות קיבלו העותבים את עורת הסוכנות לשיכון במרכז הארץ.³⁶

יהודי צפון אפריקה לא היו קבוצת העולים היחידה שנשלחה לעיריות הפיתוח. קבוצות אחרות של עלים, כמו "בני ישראל" מהודו ועלים מאיראן, נשלחו גם הן לעיריות. מבשינה חברתית, העובדה שעולים מארצאות אסיה נשלחו לעיריות הפיתוח, ואילו עולי אירופה, בדרך כלל, נשלחו למרבית הארץ, העימה את החלוקה הדיכוטומית, שהיתה את העיריות עם בעלי ארצות האסלאם, ועקב כך עם נחלות תרבותית ותברתית.

הדרה מכונת?

מדובר אל עולה שאלה, האם הפניות של יהודי צפון אפריקה (כמו גם של בעלי יהוד וAIRAN) לעיריות הפיתוח המרוחקות, נועדה רק לשרת את מדיניות פיזור האוכלוסייה או שמא ועודעה לדוחק עלים אלה לשולי החברה, להקשות עליהם את הניעות החברתית ולהרחיק אותם ממוקדי קבלת החחלות.

כאן צריך להזכיר מלוחטו באנרכונים וליחס לקוביי המדיניות בשנות החמשים את מערכת הערכים והנורמות שהתקבלה מאוחר יותר. בשורה הראשונית של המדינה היה למגורים בספר ערך חברתי חשוב, ומיל שקיים ערך זהזכה ליקורה חברתי. דואקה מוגרים באזורי המרכז נטאסו באופן שלילי. המעברות מרבית הארץ היו בעלות דימוי שלילי ביותר. העולים שפנו לגור למרבית הארץ, ובهم גם העולים מזרחה אירופה, ועל אותן עותק הערים מעיראק, גרמו לאכזבה בקרב הקולטים.

לעתום זאת, הילכה לפיפריה נלווה יוקרה לא מבוטלת. רבים מעוצבי המדיניות התרשםו ביותר מהחלה בשליחותם של מרבית יהודי מרוקו ותוניסיה לפיפריה. וכך נושא הדברים על ידי מחלקה הקליטה לסיכון תקופה זו:

עלית השבט הצפון אפריקאי לישראל ברכה רבה לארץ ולפיתוח [...] והרי היו אלה אותם יהודים שבשנות העליה המוניות ורק לפני שנים מספר הוצאה דבתם רעה, והם עוררו רתיעה ופחד בישוב ואף עובדי הקליטה לא היו נקיים מהרגשות וחשדות מסוימים כלפים. הודות לעלייה זו גדלה האוכלוסייה בארץ והתפשטה על פני אזורי ריקים שלא היו בהם יהודים. הנגב היה לאיזור יהודי במידה רבה. צפיפות האוכלוסין זיהודים בגבולות הארץ גדלה והתפתחה.³⁷

בז'ונות התישבותם בפיפריה צכו בעלי צפון אפריקה לשבחים ששיקפו את הערצת הממסד. דז'ונים דומים נשמעו גם בראשית שנות השישים, אם כי לעיתים הייתה זו רטוריקה, שלא נזorder אם קוביי המדיניות אכן האמין בה. בסרט הטבורה שהפיקה הסוכנות ב-1962, בעת גל העלייה הבא מצפון אפריקה, תאר הקריין את יוקרה שיזcosa להיליכה בספר.

עלית שנות התשעים¹⁶

בשנות התשעים חל שינוי בדמותו ה"מזרחי" של הערים. גל העלייה הגדול ביותר שהגיע לישראל מאז הקמת המדינה, העלייה מברית המועצות לשעבר, שינה את אופייה של החברה הישראלית, ובמידה רבה שינה גם את אופייה של הפריפריה הישראלית. בשונה משנות החמישים, לא נשלחו העולים מברית המועצות לעירות פיתוח בשיטת "מהאני לא כפר". בשנות התשעים, בהתאם לשינוי הנסיבות שחל בחברה הישראלית, הוחלט על בחירה חופשית של מקומות הקליטה. אולם בעוד השוק החופשי בשנות השמונים לא השפיע מוגמות פיזור האוכלוסייה, הרי שבשנות התשעים עודדה הממשלה את הקבוצים הפרטיטים לבנות בפריפריה על ידי מתן הטבות ועל ידי הבטחת רכישה של הבתים. לעומתם עצם ניתן סכום כסף מסוים ("טל קליטה"), ובחרית מקום המגורים הייתה נתונה לשיקול דעתם. אולם, גם את נוכחות השוק ניתן לכון. העלייה הגדולה גרמה לעלייה חזקה במחيري הנדל"ן באזורי צפומי אוכלוסייה. המצאי הגדל של בתים בפריפריה, מחד, והעלות הגבוהה והמחסור בתים באזורי המרכז, מאידך, גרמו לעולים רבים לפנות – לקרה מבחרתם החופשית – לעירות הפיתוח. מחיר הדירות שם היה זול יותר, והדירות היו זמינים יותר.

יצוגם של עולי ברית המועצות לשעבר בעיירות הפיתוח (21.6 אחוזים) עולה על יצוגם הארצי (13 אחוזים). יציגו היתר שלהם בפריפריה הוא גובה משלהם כל קבוצה אחרת, למעט יוצאי צפון אפריקה. נוסף על כך, לפני העלייה מברית המועצות היו עיירות הפיתוח הומוגניות במידה רבה, ויציגם של יוצאי אירופה בהן היה נמוך במיוחד. כיוון שכן,

עולים מברית המועצות ממתינים בתור לקבלת תעוזת זהות ישראליות, נמל התעופה בנתניהו, דצמבר 1990

משיגות פיזור ואוטופוליטיה ויותה ממשימה לאומית, כאמור, בשל ועוזי מושדים זמינים, ושלוחו אליה בעיקר עולים חדשים, מרביתם מארצות האסלאם. בדיעד התבררו, שאגף והזכנון ומחקלת הקליטה של הסוכנות, הזרועות שביצעו את משימת פיזור האוכלוסייה, היו חזקים ויעילים יותר מהרעין האינטגרטיבי. הם לא שללו אותו. הם פשוטו לא התחשבו בו בעת שהפנו עולים לעיירות הפיתוח. מקומות היישוב הפריפראליים אוכלוו כמעט אך ורק בידי עולים חדשים, בעיקר מצפון אפריקה, ובפועל נוצרה סרגנצה גאוגרפית על בסיס עדרתי. כך, מבלי שהרבעים נוצרו בכוונות מכוון, מדיניות פיזור האוכלוסייה פעולה נגד מדיניות מיזוג הגלויות. הזרוע השלטונית המפזרת הייתה יותר חזקה יותר מהזרוע השולטונית המזגת – מה שהוביל לכך שעיירות הפיתוח היוו להיווי ישובים שמזהווים באופן ממשוני עם יוצאי ארצות האסלאם, ובעיקר עם יוצאי צפון אפריקה.

הקשהים הכלכליים שהיו מנת חלון של העיירות, כמו גם הדמיון הנמרק שלן שלן והעצמם, הביאו לתהlik של הגירה שלילית מעיירות הפיתוח. למעשה, הגירה שלילית מעיירות הפיתוח התקיימה כל העת, אולם זו התזונה עם הפניותם של עולים חדשים אליהם. הממשלה כילה לשלווח עולים חדשים לפריפריה בשל תלותם במשאבי המדינה, אולם היא לא יכולה על אלה להשפיע על אלה השוק החופשי והצדמנויות הרבות באזורי המרכז משכו את לבם. בתקופות שבהן העלייה לישראל נמוכה במיוחד לא נמצאה אוכלוסייה חזקה לתגבר את עיירות הפיתוח, ומmedi ההגירה השלילית מהן יצרו תחושה של שקיעה ושל ניון בחלק ניכר מהעיירות.

עליה מהונגריה ועליה מלוב, באר שבע, 1956

בשדרות, בעכו ובעריויות רבות אחרות, ישיבת הסדר. במידה מסוימת המטרה של הקבוצות לא הייתה דומה לו של "התנועה להפצת התורה" – הגברת התודעה הדתית של תושבי עיריות הפיתוח. אולם בשונה מהקבוצות החרדיות, חלק מהקבוצות הדתיות-לאומיות ראו ב证实ם הפערים החברתיים מרכיב במשמעות הדתית שלהן. קבוצות מסוימות גם ראו בהתיישבות בעיירות הפיתוח דרך קרב את תושביהן הוותיקים יוצאי צפון אפריקה לעמדות הפוליטיות של הציבור הדתי-לאומי, ובעיקר לעומת מהייתה את ההתיישבות בשטחי יהודה ושומרון וחלב עזה. בשנות התשעים נוצרה תנופה רבתה בהתיישבות של קבוצות דתיות-לאומיות בעיירות הפיתוח עם הקמתה של "קרן מורשת", שהתבססה על תרומות נדיבות מחו"ל ועל תמיכתם של רבנים ידועים, ובראשם הרב מרדכי אליהו.

נוסף על קבוצות דתיות אלו, נרתמו למשמעות ההתיישבות החברתית כמה קבוצות חילוניות המזוהות עם התנועה הקיבוצית. קיבוצים עירוניים הוקמו בבית שמש ובדרכות, וכן הוקמה קומונה במגדל העמק. קבוצות אחרות של עatribי קיבוצים התישבו בעיירות שונות, כגון במצפה רמון.³⁸

סיכום

עירות הפיתוח בנגב ובגליל שהוקמו אחרי קום המדינה כחלק מתוכנית פיזור האוכלוסייה, התקשו לגייס מתיישבים בשנותיהן הראשונות. נשלחו אליהן עולים חדשים שעלו בעלייה הגדולה בשנים 1948–1951, אולם רבים מהם עזבו את העיירות, ותשבי המערות במרכזה העדיפו להישאר בהן ולא הגיעו למקומות מרוחקים.

כאשר החל גל עלייה חדש במחצית שנות החמישים ננקטה מדיניות קליטה שהייתה בקשר הדוק עם מדיניות פיזור האוכלוסייה. מדיניות זו, "מהאניה לכפר", הצלילה להביא לאקלוסן המלא של העיירות הקיימות ולאחר מכן של עיירות נוספות שנפתחו באותה שנה. העולים הובאו לעיירות הפיתוח ללא תחנות בניינים, ובמידה רבה לא יכולות בחירה. מדיניות זו גורמה לכך שמדוברת התושבים בעיירות הפיתוח היו יוצאי צפון אפריקה. כאשר התאחדה העלייה מזרחה אירופה במחצית השנייה של שנות החמישים, מדיניות הקליטה השתנתה והulosים מזרחה נקלטו במרכז הארץ.

עובדת זו וכן העבדה של עליירות הפיתוח נשלחו向上ים מארצאות נוספות נספות מסאה, תרמו להפרדה גאוגרפית בין קבוצות מוצא שאנו. העבויות האחריות שאליהן נחשפו תושבי העיירות, כמו רמת חינוך נמוכה והעדר תעסוקה בעלת סטטוס גבוהה, רק חיזקו את תחושות השוליות של תושבי העיירות ואת דימויין כמקומות מזנחים ושכויים אל.

עם זאת, מדיניות פיזור האוכלוסייה לא הייתה חלק מתוכנית שנעודה מראש מקום את תושבי עיירות הפיתוח בתחרית הסוללים החברתיים. להלכה לספר הנווה יוקה למגשימה הילה הערכיים הישראלי. ההליכה לספר הייתה הגשמת המעשה הציוני, וסיפקה למגשימה הילה של חלוץ. אולם הילה זו, שזורה הלה ונשחק מללא, לא ניתנה, למעשה, לעושה, לעולמים שהגיעו בספר בעל כורחם. כבר באותה תקופה היה ידוע שהתנאים הקשים בספר אינם ממש נפשם של העולים החדשניים, ועולים מודעדים זכו לפטור מפייר האוכלוסייה.

החל ממצע שנות השבעים החלה ההגירה השילית לתת את אוטותיה בעיירות הפיתוח.

יצוגם של עולי ברית המועצות לשעבר בעיירות חמיינזון וויאז'ו וואשווואה ליווצאי אירופה הוויתקים, בולט במיוחד. בדומה לעירות פיתוח מוחומי עולי נירוגן המועצות לשעבר 40 אחוזים מהאוכלוסייה. בחלק של העירות יש עולים מוקזק, מגוזיה וכו'.

העובדת שהשוק החופשי שיחק תפקיד מרכזי בהគנותם של עולים בירת המועצות לעיירות, השפיעה גם על הרכב העולים שהגיעו לעיירות הפיתוח. בדרך כלל היו אלה עולים עם פחות משאבים ובועל הכרה מקדעת מועטה. שיעור הזקנים והנתמכים בקרבתם היה גבוה במיוחד. לעומתם, עולים בעלי משאבים או בעלי מקצועות מובושים מושביהם התיישבו במרכז. שוק העבודה הגדל במרכז הארץ תרגם את הנסיבות המקדעתה להכנסה, שאפשרה להם להשתקע באזורי שעילות הדירות בהם גבוהה יותר.

מאז העלייה מברית המועצות לשעבר חלו מרבית העיירות להיות מזוהות לחלוין עם יהודי צפון אפריקה. עולי חבר העמים אומנם אינם מהווים רוב באף אחת מהעיירות, אך הם בהחלה מהווים גורם משמעותי ביותר בתווך. בדומה עיירות התישבו גם עולים מאייפיה, אם כי ריכוזם של העולים מאייפיה הוא בעיקר בעיר במרכז הארץ (חדרה, נתניה ועוד).

פייזור אידאולוגי

נוסף על העולים מברית המועצות לשעבר שהגיעו לעיירות הפיתוח בשנות התשעים, התישבו בעיירות הפיתוח גורמים שונים שלא בהכרח מושלטי. במידה מסוימת ניתן לראות בתהילן ההתיישבות של קבוצות אלו חזרה על דפוס ההתיישבות החלוצית של ימי טרום המדינה. אולם הפעם המנע להתיישבות אינו הצורך בישובו של הספר הגאוגרפי, אלא הצורך בישובו של הספר החברתי. קבוצות אלו הגיעו לעיירות הפיתוח מבחרתן החופשית, מתוך תחושה ורצון להביא לשינוי חברתי בעיירות.

כך, למשל, בරובות מעיירות הפיתוח התישבו קבוצות שונות של חרדים. חלקן יציגו קבוצות חסידות שבנו לעצמן קריות, שהו מצד אחד חממה להוויה החסידית של הקבוצה, ומצד שני – כר נרחב להשפה על החברה. כך התישבו חסידי גור בחצר הגלילית, וכן הוקמה בקריית מלאכי קרייה של חסידות חב"ד. קבוצה חרודית נוספת שהגיעה לעיירות הייתה מזוהה עם הזרם הליטאי ועם תלמידיו של הרב ש"ץ. קבוצה זו, "התנועה להפצת התורה", שילבה שתי מטרות: מחד – מטרה מוצחרת של הפצת תורה בקרב קבוצות של יהודים מסורתיים, שלא גדו ולא התחנכו לאורן של הישיבות הליטאיות, ומайдן – עיירות הפיתוח היו פתרון ליוקר המגורים ההורקן וגדל ברכיהם החדרדים של בני ברק ושל ירושלים. כך הוקמה קהילה גדולה באופקים וכך הוקמו קהילות נוספות בעיירות אחרות. בעיירות אחוריות הצלicho הליטאים לקרב אליהם חלק מזוטיקי העיירה יוצאי צפון אפריקה. הללו היו מאוחר יותר את ראש הקשר לפעלותה של תנועת ש"ץ³⁷.

מגר אחר שהתיישב בספר החברתי היה הציבור הדתי-לאומי. בשליה שנות השישים הוקמה ישיבת הסדר בקריית שמונה, ובאמצע שנות השבעים נוסד כולל מר"ץ במבשת ציון. בהמשך נוסדה ישיבת הסדר גם במעלות. בשנות השמונים החלה תנועת "בני עקיבא" שלוחה גרעיני נח"ל להתיישבות בירום, ובשנות התשעים החלה תנועת "בני עקיבא", כמו גם בדימונה,

הערות

- 1 ראו גם א' שרון, תכנון פיסי בישראל, תל אביב 1961; א' טרוואן, מאמרו בקובץ זה; צ' אפרה, "התכנית", תיאוריה וביקורת, 16 (אביב 2000), עמ' 207-208; משרד הפנים מנהל התכנון, סקר תכנון פיסי יום, ירושלים 1984.
- 2 על מדיניות אכלהס בארצות קולטות הנירה ראו ד' פלונשטיין וא' שחור, "הגיאוגרפיה של המערבות", מ' נאור (עורך), עולים ומעברים (עדין, 8), ירושלים 1986, עמ' .87.
- 3 שרון (עליל, הערא 1), עמ' .6.
- 4 ד' גלעדי וא' גולן, ישראל בעשור הראשון: המרקע הירוני ופריסת האוכלוסייה (יחידה 4), האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב 2001, עמ' 106.
- 5 המוסד לתיווט, 7.2.1955, ארכiven המדינה (א"מ), משרד ראש הממשלה, גז"ה 534/5388.
- 6 הנהלת הסוכנות, 6.6.1955, ארכiven צינוי מרכז (אצ"מ), S.100/98.
- 7 פרוטוקול הנהלת הסוכנות, 18.1.1955, אצ"מ, S.100/97.
- 8 דבריו של יוסטפל, ממחולי התהילין, שנאמרו בעת המעשה, נתונים יתר תוקף לזכרונותיהם של העולים והוחים את הטענה שטיופיהם של העולים נבעו מגישה אנרכו-סוציאלית ובכיניות.
- 9 ש"ד תקוע, ח' פרץ ומ' אלכסנדרג (עורכת), עת לכתוב, בא"ר שבע מאי 2002, עמ' 18. הוברת זו מרכזת את התוצאות של קבוצת נשים מבוגרות מירוחם שהשתתפה בסדנה של כתיבה יוצרת. אחד הנושאים שעלה בהם כתבו היה העליה לאرض והגעה לירוחם.
- 10 עדותם של חנה וזוד מילון, מראשוני נתיבות, שהגיעו תחילה לאופקים, מתוך אתר האינטרנט "ראשוני ערי הפיתוח בנגב" (<http://www.edu-negev.gov.il/first>). באתר זה מופיעות עדויות נוספות נספחות אליו.
- 11 הסוכנות היהודית, 11 שנים קליטה, מחלקת הקליטה, תל אביב 1959, עמ' 108-111.
- 12 נ' לוטן, "מדיניות הקליטה של העליה הצפון אפריקנית בהתיישבות נוכח הדה-קולוניזציה במורוקו ובתוניסיה 1954-1956", עבודת מ"א אוניברסיטת תל אביב, 1995, עמ' .85.
- 13 עדותו של לובה אליאב, ריאון, שדה בוקר, 10.6.2002. אליאב גם אמר את הדברים בפומבי, למשל ברטט התudy "ליהוות עם", חלק ג', שהוקן בטלוויזיה הישראלית ב-1982. אליאב ציין שהAIR שבעזם לא היה יהודי.
- 14 על ממצאי שנות השבעים ראו א' עמייר, מדיינאי הסקר מראים שהבשורה לקבוצת הביקורת מבין עולי רומניה, גם בעקבות השכלה מבין עולי מרוקו התאפשרה יכולת בחירה מועטה בלבד של מקום המגורים. על ממצאי שנות התשעים ראו א' יפתחאל וא' צדיה, מדיינאי, מדיינאי ושותה בעיר הפיתוח, בא"ר שבע 1999, עמ' 39-40.
- 15 א' עמייר, "הסליחה והתודה", אלפיים, 16 (1998), עמ' .186.
- 16 י' בריגנסקי, גולה במצוותה, תל אביב 1978, עמ' .73.
- 17 דין וחשבון על פעולות הנהלת הסוכנות לקונגרס ה'ד, ניסן תשט"ז (1956), עמ' 117-118.
- 18 מבסס על: S. Spilerman and J. Habib, "Development Towns in Israel: The Role of Community, in Creating Ethnic Disparities in Labor Force Characteristics", *American Journal of Sociology*, 81 (1976), p. 788

ההנרו' וחושן' וגמזהס על ותשינו' פשוותה למשק ומובוטט על ותשינו' מתחוילות, מחו', ווועישנות על כוח עבוזה זול מהשעינים, מאידן, פגעו קשו' במצג התעטוקה בעיירות הפיתוח. כוחות השוק משכו את בעלי היכולת לצאת מהעיירות.

רק בשנות התשעים, עם התגברות העלייה מברית המועצות, זכו עיירות הפיתוח לגל התישבות נספ. גל זה לא כוון ישירות בידי הממשלה ובידי הסוכנות, ולעולם ניתנה בחירה חופשית בקביעת מקום המגורים, אולם בעזרת הטבות שניתנו לקלנימ' נבנו בעיירות הפיתוח בתים רבים, ואילו במרכז הארץ יoker המגורים החל והאמיר. השוק החופשי "דוחף" את עולי ברית המועצות לשעבר לעיירות הפיתוח, אולם גם כאן נוצרו הבדלים בין העולים השונים. בעלי המשאבים ובכללם המקטש' בינויהם העדיפו את אזור המרכז, שבו שוק העבודה מציע הזדמנויות רבות יותר, ואילו חסרי המשאבים ונוטלי המקטש' בחרו או נאלצו, לגור בעיירות הפיתוח.

עיירות הפיתוח אוכלסו בעיקר בעזות גלי עליות. העולים נשלחו אליהן בהכוונה ישירה או בהכוונה עקיפה של הממשלה. כוחות השוק, ובעיקר שוק העבודה, דחפו כל הזמן את תושבי העיירות לצאת מהן. לפחות בודדים או קבוצות אידאולוגיות, העירות לא הצליחו לייצר כוח משיכה שיביא לאקלסן ללא התערבות ממשלתית. העתיד אינו צפוי, ככל הנראה, גלי עלייה משמעותיים. האם יהיה מי שימשיך לאקלס את עיירות הפיתוח?

קריאה נוספת

- 1' ארנון, "מדיניות העלייה והקליטה בשנים 1954-1956: יישומה ותוציאותיה", ד' הכהן (עורכת), קיבוץ גלויות, ירושלים תשנ"ח, עמ' 317-341.
- 2' גונן, "מי מפוזרני וממי אין מפוזרני - חלוצים, חלשים וחרוצים", מחקרים בגיאוגרפיה של ארץ ישראל, ד' (1994), עמ' 273-285.
- 3' לפשיץ, "העליה של שנות ה-50 כركע להיווצרות הפער בין אורי בישראל", אופקים בגיאוגרפיה, 12-11 (1984), עמ' 145-163.
- 4' פיקאר, "רכבת מקובלקה למושב או לאיזור פיתוח" - קליטת העולים מצפון אפריקה ואקלס הפרו-פריה בישראל", א' בראל, ד' גוטמן וט' פרילינג (עורכים), חברה וכלכלה בישראל: מבט היסטורי ועכשווי, ב' ירושלים תשס"ה, עמ' 581-614.

מִרְוָסִיה הַקְּלִיעָר

ארץ צפידה

19. קטגוריה זו מורכבת מילידי מרוקו (73.6 אחוזים), תוניסיה (21.4 אחוזים) ואלג'יריה (5 אחוזים).
20. י' אלמלך ונ' לויון-אפשטיין, "הגירה ושיכון בישראל: מבט נוסף על אי שוויון אתני", מגמות, לט, 3 (1998), עמ' 255. ראו עוד בעניין זה מ' סיקרון, דמוגרפיה: אוכלוסיית ישראל, מאפיינים ומגמות, ירושלים 2004, עמ' 217-224.
21. יהודה ברגינסקי בהנחת הסוכנות, 19.11.1956, אצ"מ, S100/110.
22. יהודה ברגינסקי במוסד לתיאום, 10.12.1956, אצ"מ, S100/513.
23. בן-גוריון בישיבת ממשלה, 11.3.1957, נג/שיז', עמ' 50, ממשלה שביעית, כרך כת.
24. המוסד לתיאום, 10.12.1956, אצ"מ, S100/513. גם בן-גוריון הביע חשש באוטה ישיבה, שאם תנאי הקלייטה לא יהיה טובים מספיק יחוור העולים לפולין.
25. ראו בעניין זה אצל י' צור, "אימת הקרנבל - 'המרוקנים' וה坦מוורה בעיה העדתית בישראל הצעריה", אלפיהם, 19 (2000), עמ' 126-164; הנ"ל, קהילה קרוועה, תל אביב 2001, עמ' 272-277, על "החרדה הדמוגרפית החדשה".
26. המוסד לתיאום, 10.12.1956, אצ"מ, S100/513.
27. הנהלת הסוכנות, ישיבת עבר, 7.3.1957, עמ' 14, אצ"מ, S100/112. הכוונה בביטוי "קליטה קשה" הייתה, שעלות קליטה יהודית מזרח אירופה תהיה גבוהה יותר.
28. י' ברגינסקי בהנחת הסוכנות, 8.7.1957, אצ"מ, S100/114.
29. י' ברגינסקי בהנחת הסוכנות, ישיבת בוקר, 7.3.1957, אצ"מ, S100/112.
30. י' ברגינסקי בהנחת הסוכנות, 24.12.1956, אצ"מ, S100/111.
31. י' ברגינסקי במוסד לתיאום, 11.3.1957, א"מ, משרד ראש הממשלה, נג91, 14/3029.
32. נתוני ההולכים לפריפריה ולמרכז הם מתוך 11 שנים קליטה (לעיל, הערכה 11). על נתוני העזיבה של עולי אירופה את עיירות הפיתוח ועל שיורו הפניות למחקיקת הקליטה לקבל שירות במרכזה הארץ של עולים ששווגו כהולכים לקרים, ראו שם, עמ' 181-186.
33. 11 שנים קליטה (לעיל, הערכה 11), עמ' 139.
34. "ימים ראשונים", ארכיוון שפילברג, VT DA0755.
35. אריק כהן, "פייר אוולנטיס ומיוזג הגלויות כמשימות מתנגשות", מיזוג גלויות, ירושלים 1969, עמ' 143-157.
36. גל העליה של כ-200 אלף איש שהגיע בראשית שנות השבעים, שעיקרו בא מברית המועצות, לא השפיע על אקלוס עיירות הפיתוח, כיון ש מרבית העולים נשלחו למרכו הארץ.
37. עוד על הקשר בין יהודים לבין צפון אפריקה, ראו י' לופו, ש"ס דילטיא: החשתלות הליטאית על בני תורה ממרוקו, תל אביב 2004.
38. על ההתיישבות האידיאולוגית בעיר הפיתוח ראו עוד מאמרו של א' רייכנר בקובץ זה.